

KULTÚRÁNK EGYSÉGE *

Nemzet és kultúra

Kultúra nélkül nincs nemzet, és természetesen nemzeti keretek nélkül sincs kultúra – elvégre a kultúra nyelve, hagyománya, identitása és intézményrendszere nemzeti keretekhez kötött. A nemzet és az állam viszonya mindazonáltal korántsem ilyen egyértelmű: léteznek államok tulajdonképpen egységes nemzeti háttér nélkül (ilyen volt például a Szovjetunió, amelyben sohasem alakult ki az úgynevezett „szovjet nemzetnek” az az összefogó lelki és erkölcsi ereje és identitása, amelyre igen sok moszkvai vezető vágyakozott és hivatkozott, vagy jórészt ilyenek a „harmadik világ”, például Fekete-Afrika országai, amelyek több, olykor igen sok törzsi, etnikai, esetleg nemzeti nyelvnek és kultúrának adnak átfogó politikai keretet). És természetesen léteznek népek-nemzetek, amelyeknek nincs saját államuk: a tizenkilencedik században ilyenek voltak a három államban (Poroszországban, az osztrák birodalomban és a cári Oroszországban) élő lengyelek, vagy manapság az ugyancsak több államban (Törökországban, Irakban, Iránban) széttagolt kurdok.

A nemzet és az állam fogalma – már ami a lakóterületet illeti – igen sok esetben egybeesik (például a franciák, a németek, az olaszok, a svédek, a finnek esetében), máskor meg elkülönül egymástól, így a mi esetünkben is: a magyar nemzetnek, amely a Kárpát-medencében nagyjából 12-13 millió lelket számlál, csak negyötöd része él Magyarország területén, a többi Romániában (Erdélyben), Szlovákiában (Felvidéken), Ukrajnában (Kárpátalján) és Szerbiában (Vajdaságban). Mindez az első világháború szerencsétlen kimenetelének, az 1920-as trianoni és az 1947-es párizsi békeszerződésnek a következménye.

Politikai és kulturális nemzet

A modern nemzetfogalomnak két „alaptípusa” létezik: a politikai és a kulturális nemzet elmélete. A politikai nemzet az állampolgárok közösségét jelenti, szemben a kulturális nemzettel, amelyet az anyanyelv, az etnikai identitás, a közös hagyomány és kultúra, kívánatos esetben valamiféle közösségi szolidaritás határoz meg. Az első világháborút megelőző évtizedekben a magyar politikai stratégia a politikai nemzet fogalmakörében határozta meg és kívánta alakítani az állampolgári identitást – ez mindenképpen tévutat jelentett, minthogy a szlovákok, a románok, a szerbek, de az erdélyi szászok sem kívántak a magyar nemzet részei lenni, talán csak a kárpátaljai ruszinok, illetve a dunántúli, a bácskai-bánáti és a szatmári svábok, valamint a szepességi németek „cipszerek” körében terjedt el valamiféle „hungarus” identitás. A korszak hivatalos politikája mindazonáltal a „politikai nemzet” fogalmához ragaszkodott, és sajnos eredménytelenek voltak a demokratikus (például Ady Endre és Jászi Oszkár részéről megnyilvánult) törekvések, amelyek a történelmi Magyarországot egy svájci példát követő, több

*Előadás a kisvárdai óvónőképző nyári egyetemén. Rövidítve közöljük.

nemzet közös történelmi hagyományaira, érdekeire és kulturális kapcsolataira épülő államszerkezetét szerették volna átalakítani.

Az első világháború után a több országban élő magyarság a kulturális nemzet identitásképző elvét elfogadva próbálta megőrizni a maga erőszakosan darabokra tépett nemzeti egységét, pontosabban a kulturális identitás eszmei keretében kívánta a nemzeti egységet újjáépíteni. Ebben a törekvésben együtt tudott működni a politikai és a kulturális elit, hogy csupán néhány példát említsek: Bethlen István és Teleki Pál miniszterelnökök, Klebelsberg Kunó kultuszminister, Bajcsy-Zsilinszky Endre, vagy olyan történétírók, mint Szekfű Gyula, és olyan írók, mint Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Németh László, Kós Károly és Tamási Áron. A kulturális nemzet eszmei kerete azóta is érvényes gondolat, a kelet-közép-európai átalakulásokat követően minden magyar politikai és kulturális tényező úgy határozta meg a magyar nemzeti közösséget, mint kulturális nemzetet.

Kisebbségi autonómiák

A kulturális nemzet természetesen területi és állampolitikai értelemben széttagoltan helyezkedik el, ezt a széttagoltságot testesítik meg a nemzeti kisebbségek, a mi esetünkben az erdélyi, a felvidéki, a kárpátaljai és a vajdasági magyar közösség. Ahogyan ezt annak idején többen is (így az erdélyi költő: Kányádi Sándor) meghatározták, a nemzeti kisebbségek kettős „kötődésben” élnek: egyrészt polgárai annak az államnak, amely életük intézményi kereteit megjelöli, és tagjai a maguk szűkebb nemzeti közösségének, másrészt nyelvi és kulturális elhelyezkedésük, valamint identitástényezőik következtében tagjai a magyar nemzeti közösségnek. Ezt a kettős helyzetet akkor lehet kezelni az emberhez méltó élet, a demokratikus társadalmi berendezkedés és az európai (uniós) jogrend követelményei szerint, ha a nemzeti kisebbségek bizonyos kollektív, illetve közületi jogok birtokában szervezhetik és élhetik életüket. vagyis nem nehezedik rájuk az államhatalom súlya, nincsenek kiszolgáltatva elnemzetietlenítő törekvéseknek, és törvényi garanciákat kapnak abban a tekintetben, hogy megőrizhetik anyanyelvüket, kulturális intézményeiket, iskolarendszerüket, politikai közösségüket (és ennek eszközeit, például érdekképviselőtüket, sajtójukat stb.), megőrizhetik nemzeti identitásukat.

A kollektív jogok birtoklása az autonómia valamilyen formáját jelenti: ez lehet területi autonómia (ahol a magyarok nagy tömegben és többségben élnek együtt, így a Székelyföldön, Biharban, Szatmárban, a Felvidék déli peremvidékén, a Bácska északi részén), lehet kulturális autonómia (a kisebbségi területeken és a szórványokban), és lehet mindenekelőtt személyi elvű autonómia (amikor a

nemzetiségi állampolgár maga határozza meg a saját nemzeti hovatartozását, identitását (felől). A kelet-közép-európai régióban igen sok szlovák, román vagy ukrán vezető állítja azt, hogy a kulturális és még inkább a területi autonómia a nyugat-európai államokban ismeretlen dolog: a pozsonyi kormány határozottan elzárkózik a dél-szlovákiai magyar lakosságot, vagy a bukaresti kormány a székelyföldi magyarok önkormányzatának gondolata elől, ugyanez a helyzet Kárpátalján, ahol újabban bizonyos kijevi politikusok még a magyar nyelvű oktatást is megkérdőjelezzik.

Nos, a nyugat-európai országokban egyáltalán nem ismeretlen a kisebbségi területi vagy kulturális autonómia intézménye. Finnországban nagyjából a lakosság négy százalékát kitevő svédeknek teljes körű autonómiájuk van, például önálló svéd egyetemmel Turku-ban; a spanyolországi katalánok teljes körű önkormányzattal (külön katalán kormánnyal) rendelkeznek; az Itáliához tartozó Dél-Tirol, ahol németek (osztrákok) élnek, és amelyet az első világháború után szerzett meg az olasz állam, ma német nyelvű önkormányzatot élvez; Belgiumnak két teljesen szuverén nemzete van: a (holland nyelvű) flamand és a (francia nyelvű) vallon, de mellettük a néhány határ menti kisváros német lakossága is önálló regionális kormány igazgatása alatt él. Mindez arra utal, hogy a kisebbségi-nemzetiségi autonómiák jogrendje nemhogy ismeretlen a nyugati világban, ellenkezőleg: hagyományos és kötelező norma, amely az Európai Unió viszonyai között még több jogosultsággal és (részleges) szuverenitással jár együtt. Ezeket az európai példákat kellene követnie a közép-európai (Kárpát-medencei) régióknak is.

A magyar kulturális egység intézményei

A magyar kulturális egységnek máris számos intézménye létezik, vannak jogi, kulturális és (mondjuk így) szimbolikus keretei. A jogi keretek közé tartoznak azok a magyarországi kormányzati intézmények, amelyeknek a magyarság kulturális egységét kell szolgálniuk: ilyen volt a korábban (sajnálatos módon) megszüntetett Határon Túli Magyarok Hivatala, az ugyancsak felszámolt Magyar Állandó Értekezlet, ilyenek voltak a korábbi össznemzeti alapítványok, mint az Illyés-, az Új Kézfogás és az Apáczai Közalapítvány, ilyen a helyükbe lépő Szülőföld Alapítvány, a magyar képviselők fóruma és a ma is érvényes státustörvény, amely meglehetősen nagyszabású támogatásokat juttat el a határokon túli magyarokhoz (ezt a támogatást persze növelni kellene).

A magyar kulturális egység szolgálatában számos intézmény végezték érdemi munkát, és ez a munka ugyancsak hatalmas eredményeket produkált a mögöttünk álló két évtized során. Olyan intézményekre gondolok, mint a Magyar Tudományos Akadémia, amely külön „elnöki bizottság” keretében kíséri

figyelemmel az egyetemes magyar tudományos kutatás helyzetét és eredményeit, illetve a határokon kívül, például Kolozsváron létesült akadémiai bizottságok, amelyek igen eredményesen tevékenykednek a magyar–magyar tudományos kapcsolatok szervezésében. Ilyen kulturális intézmények a különféle nyári egyetemek, tanfolyamok Magyarországon és a szomszédos országokban, beleértve az Anyanyelvi Konferencia által létrehozott képzéseket, továbbképzéseket is.

Végül a kulturális együvé tartozás erős kötelékeit alakítják ki azok a nemzeti és történelmi szimbólumok, amelyek a magyarság nemzeti összetartozásának és identitásának sokévszázados jelképei és erőforrásai: Kölcsey Ferenc *Himnusa* és Vörösmarty Mihály *Szózata*, a piros-fehér-zöld lobogó, a szentkoronás címer, a nemzeti ünnepek, így március 15-e, augusztus 20-a, október 23-a vagy január 22-e, a Magyar Kultúra Napja, a nagy magyar történelmi személyiségek, így Árpád fejedelem, Szent István, IV. Béla, Nagy Lajos, Hunyadi János, Mátyás király, Dózsa György, Bethlen Gábor, II. Rákóczi Ferenc, Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Teleki Pál, Bajcsy-Zsilinszky Endre vagy Nagy Imre miniszterelnök. Ugyancsak jelképeket hordozó szerepet kaptak a magyar irodalom, zene, művészet és tudományosság nagyszerű alakjai: Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Ady Endre, Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Illyés Gyula, Németh László, Radnóti Miklós, továbbá Liszt Ferenc, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Munkácsy Mihály, Szinyei-Merse Pál, Csontváry Kosztka Tivadar, Semmelweis Ignác, Szent-Györgyi Albert és a többiek. De szimbólum-képző szerepük van a magyar történelem győzedelmes vagy éppen tragikus eseményeinek is: a honfoglalás, az államalapítás, a tatárjárás, a nándorfehérvári diadal, a mohácsi csata, Budavár visszafoglalása, a Rákóczi Ferenc nevéhez fűződő szabadságharc, 1848/1849, Trianon vagy éppen 1956 forradalma is beletartozik abba a történelmi, egyszersmind erkölcsi erőterbe, amelyben a nemzet egységének ki kell alakulnia.

Európai uniós nemzetegyesítés

Az európai integráció, amelynek most már intézményes keretek között is része Magyarország, Szlovákia, Szlovénia és Románia, de még sajnálatosan hiányzik belőle Szerbia, Horvátország és Kárpátalja, igen nagy lehetőségeket ad a nemzeti integráció számára. Különösen az úgynevezett „schengeni övezet” történő csatlakozás, amely egyelőre Magyarországra, Szlovákiára és Szlovéniára terjed ki, és még hatékonyabb integrációs eszköz lehet az „euró-övezet” történő csatlakozás, ami pillanatnyilag egyedül Szlovákia számára adott (a jövő esztendő elejétől). A „schengeni övezet” mindenesetre azzal az igen nagy előnnyel jár, hogy szabadon, mindenfajta ellenőrzés nélkül lehet átkelni az országhatárokon. (Bár

a szlovák hatóságok máris rátaláltak egy különös eljárásra, hogy megingassák a „Schengenbe” vetett bizalmat, ugyanis alkalmoszerűen a határtól tíz-tizenöt kilométerre ellenőrzik az útleveleket.)

Románia még nem „schengeni”, de már uniós ország, és várhatóan uniós állam lesz Horvátország és az idő haladtával Szerbia is. A legnagyobb problémát Ukrajna, azaz Kárpátalja európai integrációjának jövője jelenti, ezt az integrációt nem lesz könnyű elérni, a javaslatba hozott ukrainai nyelv- és iskolaügyi törvény (amely, mint mondtam, fel akarja számolni a nemzeti kisebbségek, például a magyarok, a románok, a lengyelek és így tovább anyanyelvi iskoláztatását) komoly akadályt jelenthet az ország integrációs törekvései előtt. Éppen ezért a kárpátaljai magyarság iránt vállalt szolidaritásra, helyzetének állandó megfigyelésére, kulturális (és politikai) támogatására szüntelenül szükség lesz az előttünk álló években (évtizedekben) is. Az anyanyelvi mozgalom kétségtelenül kész arra, hogy ebben az ügyben felelősséget és elkötelezettséget vállaljon a kárpátaljai magyarok mellett.

Tanulságok

Egy ilyen nyári egyetemnek, az itt szóba került tapasztalatoknak természetesen vannak (lehetnek) közvetlen és gyakorlati tanulságai. Négy ilyen tanulságot említek:

1. Ne engedjük át mindenben a politikának (a pártpolitikának) a kezdeményezést és a szerepet. A magyar társadalom (az anyaországban és a szomszédos országokban) erősen átpolitizált állapotban van, ez az állapot hektikus következményekkel jár, időnként valóságos politikai „idegrohamok” járnak át a magyar életet.

2. A civil társadalomnak, a nemzeti kultúra képviselőinek (és természetesen közéjük tartoznak a pedagógusok is) erőteljesebben kellene törekedniük arra, hogy a nemzeti élet irányításában stratégiai szerepet kapjanak. Elvégre a jövő nemzedékek sorsa a pedagógusok (és az óvoda-pedagógusok) kezében van: öntudatosabban és erőteljesebben kellene képviselniük álláspontjukat, véleményüket és érdekeiket.

3. Újra (és mondhatnám: naponta) meg kell vívni a kulturális intézmények, a nemzeti kultúra „szabadságharcát”: a politika (a pártpolitika) ugyanis túlságosan rátelepedett a kultúrára, és hovatovább csak az a kulturális intézmény, szervezet, mozgalom képes állami (költségvetési) támogatáshoz jutni, amely valamelyik politikai erőnek kötelezi el magát. Ezzel a méltatlan helyzettel szemben erős és hatékony összefogásra, kezdeményezőkézségre és (bizony) bátorságra van szükség.

4. Ápolni kell a kultúra, az oktatás képviselőinek személyes kapcsolatait, mert a vélemény- és tapasztalatcsere igen hasznos lehet a gyakorlati feladatok megoldásában.

POMOGÁTS BÉLA